

تحلیلی بر تنگناها و راهبردهای توسعه کالبدی و فیزیکی سکونتگاههای غیررسمی. نمونه موردی: محله‌های حاشیه‌ای و پیرامونی بابل

علی اکبر نجفی‌کانی^{۱*}، خدیجه حمیدی فیروزجایی^۲

^۱دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه گلستان، گرگان، ایران
^۲کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه گلستان، گرگان، ایران
تاریخ دریافت: ۹۸/۱۱/۲۵؛ تاریخ پذیرش: ۹۹/۴/۱۰

چکیده

وجود امکانات و زیرساخت‌های مختلف در شهرها موجب شده تا بسیاری از روستاییان محل زندگی خود را ترک کرده و به شهرها مهاجرت کنند. این درحالی است که گرانی قیمت زمین و مسکن مهاجران تازه‌وارد را مجبور می‌کند تا به دور از چشم مسئولان و بدون اخذ مجوز از دستگاه‌های متولی به ساخت سرپناه در حاشیه شهرها اقدام کنند که به تبع آن مشکلات زیادی را برای مسئولان در زمینه خدمات‌رسانی و همچنین برای حاشیه‌نشینان به وجود می‌آورد. از این رو این پژوهش سعی دارد تا ضمن بررسی چالش‌های توسعه در ناحیه مورد مطالعه، راهبردهای کلیدی را در راستای توسعه مسکن غیررسمی ارائه نماید. به منظور دستیابی به این هدف از روش تحقیق توصیفی و تحلیلی و میدانی استفاده شده و اطلاعات مورد نیاز به دو صورت اسنادی و پرسش‌نامه گردآوری شده است. جامعه آماری پژوهش، ساکنان چهار محله، موزیرج، کتی شرقی و غربی، باغ‌آبادیان و سادات محله هستند که بر اساس فرمول کوکران ۳۱۰ خانوار از بین آنان به عنوان جامعه نمونه انتخاب شدند. سپس با توجه به تعداد خانوارها در هر یک از چهار محله، پرسش‌نامه‌ها با روش تصادفی ساده/سیستماتیک توزیع گردید. نتایج حاصل از آزمون فرضیه‌ها نشان داد که بین میزان مشارکت شهروندان در سکونتگاههای غیررسمی با میزان توسعه‌یافتگی در محله‌های مختلف تفاوت معناداری تا سطح اطمینان ۹۹ درصد وجود دارد. یعنی هر چقدر مشارکت حاشیه‌نشینان در زمینه‌های مختلف عمرانی و خدماتی بیشتر باشد، به همان نسبت از مسائل و مشکلات محلات کاسته شده و محلات توسعه‌یافته‌تر هستند. همچنین نتایج تحقیق در مورد رابطه بین چالش‌های اقتصادی و اجتماعی با توسعه‌نیافتگی محلات حاکی از آن است که عدم سرمایه‌گذاری سرمایه‌گذاران به عنوان مهم‌ترین چالش اقتصادی و همچنین عدم دسترسی به امکانات تفریحی، ورزشی و علمی به عنوان مهم‌ترین چالش اجتماعی پیش‌روی حاشیه‌نشینان مطرح شده است. مهم‌ترین چالش اکولوژیکی و کالبدی محله‌های مورد مطالعه، وضعیت و کیفیت بد معابر چه به لحاظ عرض کوچه‌ها و چه به لحاظ بهداشتی با عنایت به فقدان زیرساخت‌های دفع و کنترل سیلاب (سیستم آگو) است. به‌نحوی که نتایج حاصل از تحلیل‌های همبستگی تا سطح اطمینان ۹۹ درصد رابطه معناداری را تبیین می‌نمایند. نتایج حاصل از آزمون رگرسیون خطی چندگانه نیز برای تبیین میزان چالش‌ها پیش‌روی توسعه‌یافتگی نشان می‌دهد که مؤلفه‌های بررسی‌شده تا حد قابل قبول و معناداری وابسته به متغیرهایی هستند که مورد بررسی قرار گرفتند. ضریب تعیین محاسبه شده در معادله رگرسیونی حاکی از آن است که تنگناهای متعدد پیش‌روی توسعه‌یافتگی قریب به ۷۵ درصد وابسته به متغیرهای مورد بررسی است و حدود ۲۵ درصد وابسته به متغیرهای دیگر است که در این پژوهش مورد شناسایی قرار نگرفتند. شایان ذکر است که عدم توسعه نواحی پیرامون شهر که عمدتاً محل اسکان مهاجران روستایی هستند را باید در پایین بودن درآمد حاشیه‌نشینان، وجود بافت‌های آشفته که به تدریج شکل گرفته و یا روستاهای الحاقی به شهر و هزینه‌بر بودن عمران و آبادانی مناطق حاشیه‌ای جستجو نمود.

واژه‌های کلیدی: چالش، راهبرد، سکونتگاه غیررسمی، حاشیه نشینی، بابل

مقدمه

بیان مسئله: یکی از پدیده‌های مهم که در دوران اخیر در جهان و به‌ویژه در جوامع در حال توسعه اتفاق افتاده، گسترش بیش از حد و رشد غول‌آسای شهرهای بزرگ و تمرکز امکانات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی در آنهاست که نتیجه آن متوقف شدن رشد طبیعی شهرهای کوچک و خالی از سکنه شدن روستاها است. رشد سریع شهری به‌خصوص در جهان در حال توسعه به‌طور چشمگیری از ظرفیت اکثر این شهرها برای تأمین خدمات اساسی شهروندان‌شان پیشی گرفته است (Cohen, 2005: 5). توسعه صنایع، فرصت شغلی، امکانات اقتصادی و رفاه بیشتر موجود در شهرها باعث مهاجرت‌های بسیار زیاد به شهرها شده و از آنجایی که این مهاجران قدرت خرید خانه‌های گران‌قیمت موجود در داخل شهرها را ندارند به اطراف شهر پناه آورده و اغلب بدون سند اقدام به ایجاد مسکن می‌کنند که این مسئله باعث ایجاد سکونتگاه‌های غیررسمی در شهرها شده است.

اسکان غیررسمی حاصل پیشی گرفتن فرایند شهرنشینی و افزایش جمعیت شهری است. سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران در سال ۱۳۲۰ شروع شد و تا سال ۱۳۵۰ رشد زیادی داشته است. اسکان غیررسمی یا خودجوش، شکل رایج رشد شهری در اکثر کشورهای در حال توسعه است که اغلب، بیشتر مناطق به صورت غیررسمی نه برنامه‌ریزی شده اشغال می‌شوند و این امر ناشی از نیاز شدید به مسکن، به‌خصوص از سوی گروه‌های کم‌درآمد است (Zeilhofer, 2008: 14). در ایران پس از ورود و استقرار سرمایه‌داری وابسته، پدیده اسکان غیررسمی به وجود آمد و پس از تغییرات عمده از سال ۱۳۴۲ به بعد دولتمردان و پژوهشگران در جهت حل این پدیده شوم و زشت جامعه، دست به اقداماتی زدند، ولی بیشتر این پژوهش‌ها در حد شناخت جامعه آماری و به‌دست آوردن مشخصات این‌گونه جوامع بود و کمتر به تحلیل مسئله پرداختند. این مشکل شهری فقط مسئله‌ای کالبدی و فیزیکی نبوده و از عوامل کلان ساختاری در سطوح ملی و منطقه‌ای ناشی می‌شود

(آرخی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۰۷؛ شیخاوندی، ۱۳۸۲: ۱۲۱).

در این زمینه بسیاری از شهرهای میانی از جمله بابل مستثنی نبوده، به نحوی که مهاجرت‌های روستاشهری از مهم‌ترین دلایل پیدایش سکونتگاه‌های غیررسمی در آن است و از معضلات بزرگ این شهر محسوب می‌شود و در صورت تداوم این روند در دهه‌های آینده احتمال می‌رود جمعیت ساکن در اینگونه سکونتگاهها به دو برابر حد فعلی برسد، این درحالی است که توسعه و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی اغلب در زمین‌های کشاورزی اطراف شهر صورت می‌گیرد و چون کنترل قانونی بر ساخت‌وسازها صورت نمی‌گیرد، منجر به تخریب اراضی کشاورزی در اطراف شهر می‌گردد. لذا پژوهش حاضر سعی دارد تا ضمن بررسی وضع موجود در ناحیه مورد مطالعه به سوالات زیر پاسخ داده و راهکارهایی را برای کاهش نابسامانی‌های موجود ارائه نماید:

- ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی تا چه حدی در ساماندهی سکونتگاه‌ها مشارکت می‌کنند؟
- مهم‌ترین چالش‌های اقتصادی و اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی کدامند؟

مبانی نظری پژوهش

امروزه مسئله اسکان غیررسمی در ایران پدیده‌ای روبه‌رشد است و طبق برآوردهای اخیر، جمعیت سکونتگاه‌های غیررسمی حداقل ۸ میلیون نفر تخمین زده می‌شود (صرافی، ۱۳۸۷: ۸). به بیان دیگر پدیده اسکان غیررسمی در شکل موجود خود ناشی از رویکردهای نادرست برنامه‌ریزی فضایی و مسکن به مقوله اسکان کم‌درآمدها و در عمل شهروند به حساب نیاموردن آنها بوده است. این درحالی است که حاشیه‌نشینی با ابعاد گسترده، همه‌جانبه و فراگیر خود نیازمند نگرش‌های علمی و مدیریتی تعداد زیادی از زمینه‌های علمی است. ساماندهی شرایط نابسامان حاشیه شهرها به مثابه بخش قابل توجهی از جامعه انسانی، به عزم و اراده ملی، دیدگاهی هم‌سونگر، باوری عمومی و بسیج همگانی نیازمند است

دهلی نو و کیپ تاون شروع به پذیرش روش‌های مشارکتی، حداقل در اسناد سیاست رسمی خود کردند. جوردهاوس معتقد است که پیشنهادهاى او با افزایش مشارکت برای اداره هر شهر و همچنین اجرای پروژه بروز در جهت بهسازی سکونتگاههای غیررسمی مناسب است.

شریفی‌نیا و همکاران (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاههای غیررسمی با تأکید بر عوامل اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی در محله غلام‌تپه شهرستان آزادشهر با روش تحلیل‌عاملی به این نتیجه رسیدند که علت شکل‌گیری اسکان غیررسمی، مهاجرت، مشکلات اقتصادی و فقدان مدیریت واحد بوده است.

همچنین غضنفرپور و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان اسکان غیررسمی چالش فراروی شهرها، به بررسی چگونگی شکل‌گیری اینگونه سکونتگاهها و عوامل تأثیرگذار بر این پدیده پرداختند. نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد که در محله شهرک صنعتی کرمان، پدیده حاشیه‌نشینی، پدیده غالب بافت مسکونی و اجتماعی آن است.

حسینی و چینی‌چیان (۱۳۹۰) به تحلیل ویژگی‌های اسکان غیررسمی در شهر اراک پرداختند. روش پژوهش مبتنی بر بهره‌گیری از روش‌های ترکیبی است که در آن به‌طور همزمان از داده‌های ثانویه و بررسی‌های پیمایشی جهت تحلیل و بررسی عوامل اصلی تأثیرگذار در شکل‌گیری و گسترش اسکان غیررسمی شهر اراک استفاده شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مهاجرت‌های روستاشهری نقش اساسی در شکل‌گیری و گسترش این محله‌ها داشتند.

تعاریف و مفاهیم اسکان غیررسمی

نقاط حاشیه‌نشین و یا سکونتگاههای غیررسمی عبارت است از مکان‌هایی در داخل یا پیرامون شهرهای اصلی که فاقد امکانات و خدمات کافی بوده و جاذب طبقه کم‌درآمد است. در کشورهای در حال توسعه نیز معیار مرزبندی بین مساکن رسمی و

(غضنفرپور، ۱۳۹۱: ۳۹؛ شیعه و همکاران، ۱۳۸۹: ۷۸). در واقع حاشیه‌نشینان که همه سرمایه زندگی‌شان را طی سال‌ها روی مسکن ناقص خویش صرف می‌کنند، روا نیست بدون مساعدت برای تهیه مسکن آنها مورد بی‌توجهی و بی‌مهری قرار گیرند (Neal, 2003: 232). در این راستا روش و نتایج مطالعات برخی از محققان در دنیا مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد:

گاراو^۱ (۲۰۰۵) در مقاله‌ای به بررسی عوامل مهم در ارتقاء سکونتگاههای غیررسمی می‌پردازد، نتایج پژوهش بیانگر آن است که در بهسازی سکونتگاههای غیررسمی، تأمین خدمات پایه از قبیل آب آشامیدنی، سرویس بهداشتی، دفع آب‌های سطحی، جمع‌آوری زباله، اصلاح و زیرسازی معابر و تأمین مراکز آموزشی و... بسیار مهم می‌باشد.

جوهانس فلاک و ریچارد سلیوزاس^۲ (۲۰۱۱) به پیش‌بینی مشکلات سکونتگاههای غیررسمی در شهر دارالسلام با استفاده از مدل‌های جغرافیایی و رگرسیون لجستیک پرداختند. نتایج پژوهش‌ها نشان داد که می‌توان مشکلاتی مانند افزایش جمعیت، فاصله زیاد از جاده‌های اصلی شهر، استفاده بیش‌ازحد از زمین، وجود زمین‌های بدون استفاده در اطراف سکونتگاهها را با استفاده از ترکیب مدل‌های جغرافیایی و رگرسیون لجستیک پیش‌بینی کرد و در نتیجه مدیران شهری با استفاده از این مدل‌های پیش‌بینی می‌توانند تصمیمات آگاهانه‌تری نسبت به مسائل شهری اتخاذ کنند.

دیوید جوردهاوس^۳ (۲۰۱۳) در مقاله‌ای با عنوان رویکرد بهسازی سکونتگاههای غیررسمی در شهرها به بررسی روش‌هایی برای بهسازی شهرک‌های غیراستاندارد در سکونتگاههای ده منطقه شهری در چهار کشور پرداخت. این رویکرد متکی بر مشارکت و افزایش بهسازی مکان‌ها و اولویت دادن به ساخت‌وساز مسکن جدید است. او معتقد است امروزه مسئولان شهری به عناوین مختلف در شهرهای ریودوژانیرو،

1. Pietro Garau
2. Johannes Flacke & Richard sluiuzas
3. David Jordhus

غیررسمی، داشتن و یا نداشتن پروانه و مجوز ساخت و سند مالکیت می‌باشد.

کلیارد معتقد است حاشیه‌نشینی خرده‌فرهنگی با مجموعه‌ای از ارزش‌ها و هنجارهاست که در محله‌هایی با بهداشت کم، انحرافات اجتماعی و انزوای اجتماعی همراه است. به بیان دیگر بخش‌های فراموش شده شهر هستند که وضعیت زندگی و مسکن در آنجا مناسب نیست و در بعضی از نقاط بسیار نامناسب است. برخی از محققان حاشیه‌نشینی را برگرفته از کلمه Slum می‌دانند و برخی میان حاشیه‌نشینی و محله‌های فقیرنشین تفاوت قائل هستند. از نظر این گروه حاشیه‌نشینی ساخت و سازهایی را شامل می‌شود که به صورت غیرقانونی و با تخلف از مقررات ساختمانی در گوشه‌ای از شهر سربرافراشتند و در مقابل محله‌های فقیرنشین بناهایی هستند که از طریق مجموعه عواملی مانند سن بنا و متروکه شدن آن در وضعیت غیراستاندارد قرار گرفتند. به بیان ساده‌تر حاشیه‌نشینی به نوعی شیوه زندگی اطلاق می‌گردد که نسبت به سه شیوه زندگی رایج شهری، روستایی و عشایری متفاوت است و با ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی مخصوص به خود بافت فیزیکی ویژه‌ای را به وجود می‌آورد (سرگزی و همکاران، ۱۴۰۰: ۶۹).

پیامدهای مسکن غیررسمی

پیامدهای اجتماعی و فرهنگی: امروزه متأسفانه مسکن غیررسمی در حاشیه شهرها جرم‌خیزترین مناطق شهری به حساب می‌آیند و علت آن را باید در تنوع فرهنگی، قومیتی و... جستجو نمود. مهم‌ترین مسائل اجتماعی سکونتگاه‌های غیررسمی عبارت از دعوا و نزاع، اعتیاد، قاچاق مواد مخدر، زورگیری، خودکشی و... می‌باشد.

پیامدهای سیاسی و امنیتی: عدم شکل‌گیری نهادهای مدنی و غیرمتمرکز بودن حاشیه‌نشینان باعث شکل‌گیری تجمعات و اعتراضات غیرعقلانی می‌گردد. متأسفانه حاشیه‌نشینان منبع اصلی شورش‌های توده‌ای و بی هدف هستند. مایکل تو دارو معتقد است

که افراد جسور در میان مهاجران بیشتر از جامعه مبداء یافت می‌گردد و ژان‌پیتته نیز مدعی است که مهاجران از سه گروه تشکیل می‌شوند (زارعی و همکاران، ۱۳۹۸: ۵۶؛ کمانرودی، ۱۳۹۸: ۵۲).

- افرادی که می‌خواهند وضع موجود را عوض کنند.
- افرادی که قدرت رهبری در آنها نهفته است.
- جاه‌طلبان (شایان ذکر است شورش‌های سال ۲۰۰۵ و ۲۰۰۷ فرانسه ناشی از این مسئله بود)

پیامدهای فضایی و کالبدی اسکان غیررسمی

- تشدید جدایی فضایی بین محلات
- افزایش تراکم جمعیت و ساختمان
- کمبود خدمات عمومی
- عدم رعایت کاربری‌های مختلف و غیر بهینه‌شدن زمین

پیامدهای اقتصادی مسکن غیررسمی

- کاهش نیروی انسانی کارآمد در روستا
- هدر رفتن نیروی ماهر در بخش کشاورزی
- رکود در بخش کشاورزی و کاهش تولیدات روستایی
- گسترش مشاغل کاذب در شهرها
- افزایش جمعیت غیرفعال به علت بالارفتن میزان تقاضا
- افزایش هزینه زندگی
- افزایش مشکلات بخش مسکن
- افزایش ضریب جینی بین اقشار مختلف و یا افزایش نابرابری اقتصادی در بین مردم (شاطریان، ۱۳۹۲: ۱۸۰)

دیدگاه‌های مطرح در سکونتگاه‌های غیررسمی

الف) دیدگاه مسئله‌گرا: این دیدگاه عمدتاً خاص کشورهایی با نظام اقتصادی آزاد به ویژه آمریکاست. این رویکرد به بررسی سطحی علل و عوامل مختلف بروز پدیده‌های اسکان غیررسمی می‌پردازد.

ب) دیدگاه بنیادگرا: این دیدگاه طیفی از دیدگاه‌های نئومارکسیستی از جمله ساخت‌گرایی، شهرنشینی، مصرف و وابستگی شهر جهانی را شامل می‌شود.

ج) دیدگاه هدف‌گرا: در این دیدگاه هدف ویژه‌ای به منظور حل مسئله مسکن غیررسمی مورد توجه مدیران قرار می‌گیرد.

فصیحی، ۱۳۹۹: ۶۹). براین اساس برای توانمندسازی سکونتگاههای غیررسمی باید به نکات زیر توجه کرد:

➤ ایجاد اشتغال و کارآفرینی برای ساکنان سکونتگاههای غیررسمی به خصوص در بخش های تولیدی کشور به منظور کاهش بیکاری و اشتغال در اقتصاد غیررسمی و شغل های کاذب و انگلی از یک سو و افزایش درآمد و کاهش فقر و بهبود کیفیت زندگی آنها و گسترش عدالت اجتماعی، اقتصادی برای تمامی گروههای اجتماعی از سوی دیگر باید در دستور کار قرار گیرد (خمر و همکاران، ۱۳۹۹: ۶۱).

➤ بهترین راه حل برای ایجاد فرایند جدید توسعه در اجتماعات سکونتگاههای غیررسمی، ساماندهی و بهسازی کالبدی به همراه توانمندسازی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است و عامل اصلی و مهم برای ساماندهی و توانمندسازی حاشیه نشینی، ایجاد مدیریت یکپارچه در سطوح ملی، منطقه ای و محلی است. این امر نه تنها می تواند باعث کنترل مهاجرت شود، بلکه با ایجاد دیدی گسترده و همه سونگر، کمک زیادی به ساماندهی و توانمندسازی بافت های نامناسب شهرها خواهد کرد (نجفی کانی، ۱۳۹۸: ۱۵).

➤ بهبود بخشیدن به شرایط زندگی در سکونتگاههای غیررسمی که شامل ایجاد زیرساخت های مناسب مانند شبکه های ارتباطی، سیستم تخلیه فاضلاب، گاز و تلفن می شود (ابراهیم زاده و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۳۹).

محدوده و قلمرو پژوهش

شهر بابل، در ۳۶ درجه و ۳۴ دقیقه و ۱۵ ثانیه عرض شمالی و ۵۲ درجه و ۴۴ دقیقه و ۲۰ ثانیه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ واقع شده است. بابل تا شهر ساری ۳۸ کیلومتر و با تهران ۲۱۰ کیلومتر فاصله دارد. موزیرج در قسمت غربی بابل قرار دارد که از شمال به اراضی و باغات کشاورزی و آستانه سر و از قسمت شرق به بابلرود و محله شهرک طالقانی و از

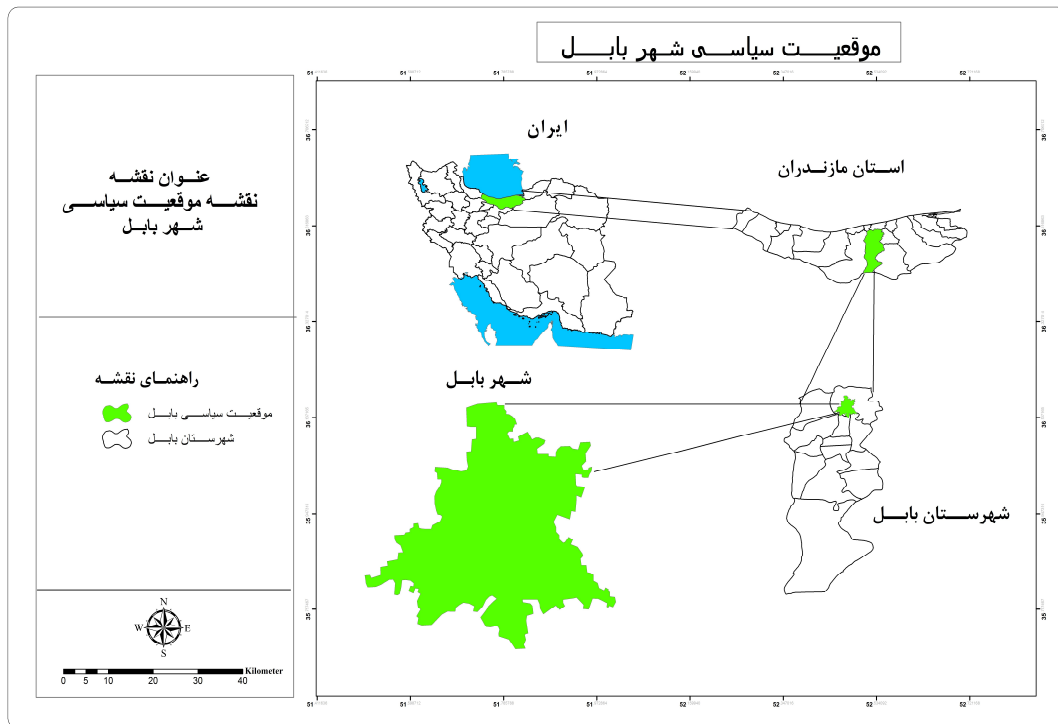
(د) توانمندسازی اجتماعات محلی دیدگاه مورد استفاده در ایران: شرایط کنونی کشورهای در حال توسعه و از جمله ایران را باید در پرتو برخورد ساختار تاریخی آنها با نظام اقتصاد سرمایه داری جهانی بررسی کرد. در این راستا مهم ترین برنامه دولت ایران برای رفع مشکلات مردم کم درآمد شهری عبارت از طرح آماده سازی، برنامه ریزی های ملی (آمایش سرزمین) ایجاد شهرها و شهرک های جدید پیرامون کلان شهرها و یا حتی شهرهای میانی، سیاست های تمرکززدایی در راستای ساماندهی و توانمندسازی اقشار کم درآمد شهری و یا روستاییان مقیم حاشیه شهرها می باشند (شاطریان، ۱۳۹۲: ۲۶)

توانمندسازی اجتماعات محلی رهیافتی نوین برای حل مسئله فقر شهری است که دیگر مهندسی ساختمان و تزریق منابع مالی صرف را راهگشا نمی داند، بلکه مهندسی اجتماعی با حمایت و تسهیل بخش عمومی و سازمان های غیردولتی و محلی و مشارکت فعال مورد نظر است (ایراندوست، ۱۳۸۹: ۱۳). راهبرد توانمندسازی بر بسیج تمامی امکانات بالقوه و منابع و تمامی عوامل برای ایجاد مسکن و بهبود شرایط زندگی جوامع فقیر تأکید دارد و به مردم این فرصت را می دهد که شرایط خانه و محل زندگی خود را با توجه به اولویت ها و نیازهایشان بهبود بخشند (نجفی کانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۴۷؛ کاردار، ۱۳۹۸: ۳۴۹).

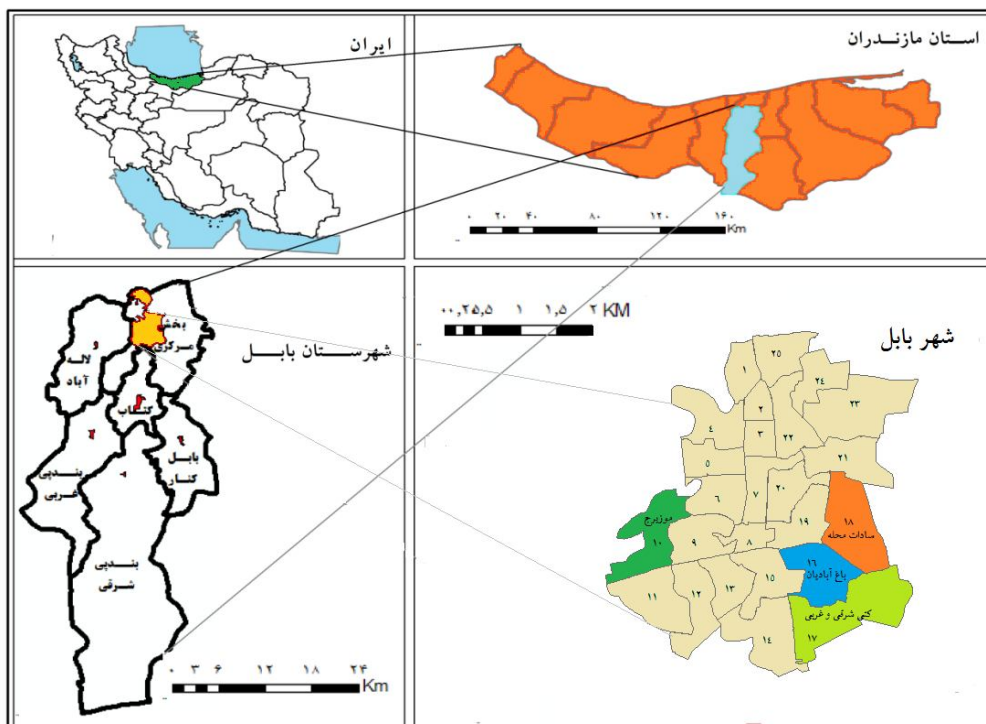
در تفکر شهرسازی توانمندسازی مؤلفه نسبتاً جدیدی است که برآمده از برنامه ریزی پست مدرنیسم است که مبتنی بر مشارکت، عملگرایی و عدم تمرکز در برنامه ریزی است (Bridge, 2005: 45). توانمندسازی ضمن توجه ویژه به مسئله اقتصاد و ایجاد اشتغال پایدار، باید راهکارهایی عملی را در خصوص تأمین امنیت سکونت و به رسمیت شناختن، دسترسی به زمین، خدمات و اعتبارات، یادگیری فرهنگ شهروندی، مشارکت گروه های کم درآمد و مانند اینها ارائه کرده و به اجرا درآورد و از توان درونی این اجتماعات نهایت استفاده را ببرد (امان پور، ۱۳۹۸: ۷۲؛

محلّه کتّی شرقی و غربی و محلّه باغ‌آبادیان و از قسمت شرقی به باغات و اراضی کشاورزی و از قسمت غربی به خیابان‌های ولیعصر، بلوار امام رضا و محلات ابومحلّه، دباغ‌خانه متصل است. محلّه باغ‌آبادیان در قسمت جنوب و جنوب شرقی شهر بابل به موازات بلوار امام‌رضا قرار دارد که شامل محلات شهرک فرامرزی، اکبرین و هفت‌تن است. این محلّه از شمال به خیابان شیخ طبرسی و از قسمت غرب به خیابان دانشجو، از جنوب به خیابان شهید اسماعیل‌پور و محلّه کتّی شرقی و غربی و از قسمت شرقی به سادات‌محلّه و بلوار امام‌رضا منتهی می‌شود.

غرب به اراضی کشاورزی و جاده آمل و تهران و از قسمت جنوبی به بلوار آیت‌الله خامنه‌ای محدود می‌شود. کتّی شرقی و غربی در قسمت جنوب و جنوب شرقی شهر بابل قرار دارد و از قسمت شمال و شمال غرب به اراضی کشاورزی و محلّه باغ‌اکبرین و هفت‌تن و از جنوب به باغات و اراضی کشاورزی جنوبی شهر و روستای علمدار و از قسمت غربی به خیابان کشاورز و محلّه کمانگرکلا و از قسمت شرقی به بلوار امام رضا و سادات‌محلّه و اراضی روستای گرجی‌آباد متصل می‌باشد. سادات‌محلّه در قسمت جنوب شرقی و شرق شهر بابل قرار دارد و از قسمت شمال به محلّه درویش‌خیل و از قسمت جنوب به

نقشه ۱: موقعیت سیاسی بابل.

نقشه ۲: موقعیت سیاسی شهرستان بابل به تفکیک بخش و محله‌های مورد مطالعه شهر بابل.

محیط نرم‌افزار آماری Spss استفاده شد.

یافته‌های تحقیق

مشخصات فردی جامعه نمونه: از مجموع ۳۱۰ نفر از سرپرستان خانوار ساکن در محلات سادات محله، موزیرج، باغ‌آبادیان و کتی شرقی و غربی که مورد پرسش قرار گرفتند، ۸۳ درصد را مردان و ۱۷ درصد از جامعه آماری مورد مطالعه را زنان تشکیل می‌دهند. همچنین تعداد ۲۵۳ نفر از جمعیت پاسخگوی متأهل و فقط تعداد ۵۷ نفر مجرد می‌باشند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مشاغل آزاد (۳۶ درصد) در رتبه اول، گروه شغلی کارگر (۲۷ درصد) در رتبه دوم، گروه شغلی کارمند (۲۰ درصد) در رتبه سوم، افراد بدون شغل (۱۱ درصد) در رتبه چهارم، گروه شغلی کشاورز (۳/۵ درصد) در رتبه پنجم و مشاغل عالی‌رتبه (۳ درصد) در رتبه ششم قرار می‌گیرند. علاوه بر آن محل سکونت قبلی ۳۰ درصد ساکنان غیررسمی در شهر بوده و ۷۰ درصد از پاسخ‌گویان قبل از مهاجرت به شهر در روستا زندگی می‌کردند.

روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش از نوع کاربردی و از نظر روش توصیفی-تحلیلی و میدانی است. جامعه آماری پژوهش، خانوارهای ساکن در چهار محله، موزیرج، کتی شرقی و غربی، باغ‌آبادیان و سادات محله هستند که براساس فرمول کوکران ۳۱۰ نفر از بین آنان به‌عنوان جامعه نمونه برای تکمیل پرسش‌نامه انتخاب شدند. سپس با توجه به تعداد خانوار در چهار محله مورد مطالعه، اقدام به توزیع پرسش‌نامه به صورت تصادفی ساده گردید. پرسشنامه در سطوح مختلف اندازه‌گیری (اسمی، ترتیبی، فاصله‌ای و نسبتی) تهیه شده که روایی آن با کمک استادان دانشگاه و متخصصان و پایایی آن با استفاده از آلفای کرون‌باخ برابر با ۸۱ درصد بدست آمد. برای ترسیم نقشه‌ها از نرم‌افزار Arc GIS استفاده گردید و برای پردازش و تجزیه و تحلیل داده‌های مستخرج از پرسش‌نامه، از آمار توصیفی و استنباطی از قبیل فریدمن، کروسکال‌والیس و تحلیل واریانس یکطرفه (F)، تحلیل همبستگی کای‌اسکوئر و تحلیل رگرسیون چندگانه در

نتایج و بحث

بررسی موانع مشارکت و چالش‌های پیش رو در مساکن غیررسمی: برای بررسی نحوه مشارکت ساکنان در محلات هدف از آزمون کروسکال‌والیس استفاده شده است. اطلاعات مندرج در جدول ۱ نشان می‌دهد که مؤلفه‌های عقب‌نشینی برای تعریض معابر، دفع بهداشتی زباله و فاضلاب، نظافت و نگهداری مجاری آب، تعمیر معابر، پیاده‌روسازی، درختکاری کنار معابر و توسعه پارک و فضای سبز تا سطح ۹۹٪

تفاوت معناداری را در بین محلات مورد بررسی نشان می‌دهد. علاوه بر آن مؤلفه تفکیک زباله تفاوت معناداری تا سطح ۹۵ درصد را نشان می‌دهد. در ضمن برای مؤلفه‌های جمع‌آوری زباله و مبلمان شهری تفاوت قابل قبول و معناداری به‌دست نیامده است. شایان ذکر است که میانگین رتبه‌های به‌دست‌آمده نشان‌دهنده میزان مشارکت هر یک از ساکنان در نواحی مورد مطالعه است.

جدول ۱: مقایسه میانگین میزان مشارکت با استفاده از آزمون کروسکال‌والیس

ردیف	مؤلفه	ضریب کای اسکوئر	درجه آزادی	ضریب معناداری	محلات	میانگین رتبه‌های
۱	عقب‌نشینی برای تعریض معابر	۴۴/۳۲۲	۳	۰/۰۰۰ (**)	سادات محله	۲/۳۳
					موزیرج	۲/۹۰
					باغ‌آبادیان	۳/۶۷
۲	جمع‌آوری زباله	۳/۳۴۶	۳	۰/۳۴۱ (NS)	کتنی شرقی و غربی	۲/۶۳
					سادات محله	۳/۵۱
					موزیرج	۳/۱۸
۳	دفع بهداشتی زباله و فاضلاب	۴۲/۰۹۴	۳	۰/۰۰۰ (**)	باغ‌آبادیان	۳/۷۰
					کتنی شرقی و غربی	۳/۳۳
					سادات محله	۲/۹۳
۴	تفکیک زباله	۱۰/۶۴۳	۳	۰/۰۱۴ (*)	موزیرج	۲/۶۸
					باغ‌آبادیان	۳/۰۸
					کتنی شرقی و غربی	۳/۱۷
۵	نظافت و نگهداری مجاری آب	۱۴/۳۰۵	۳	۰/۰۰۳ (**)	سادات محله	۲/۶۹
					موزیرج	۲/۵۰
					باغ‌آبادیان	۳/۴۰
۶	تعمیر معابر	۱۴/۸۹۳	۳	۰/۰۰۲ (**)	کتنی شرقی و غربی	۲/۶۹
					سادات محله	۳/۲۰
					موزیرج	۲/۹۶
۷	پیاده‌روسازی	۲۴/۶۳۸	۳	۰/۰۰۰ (**)	باغ‌آبادیان	۳/۰۲
					کتنی شرقی و غربی	۳/۷۲
					سادات محله	۲/۱۳
۸	مبلمان شهری	۵/۶۳۰	۳	۰/۱۳۱ (NS)	موزیرج	۲/۰۳
					باغ‌آبادیان	۲/۷۲
					کتنی شرقی و غربی	۱/۷۹
	سادات محله	۲/۹۳				

۲/۶۱	موزیرج					
۲/۱۸	باغ‌آبادیان					
۲/۱۱	کتی شرقی و غربی					
۳/۱۴	سادات محله	.۰/۰۰۰ (**)	۳	۲۳/۹۷۴	درختکاری معابر و توسعه پارک و فضای سبز	۹
۳/۲۸	موزیرج					
۴	باغ‌آبادیان					
۳/۱۴	کتی شرقی و غربی					

**سطح معناداری ۹۹ درصد *سطح معناداری ۹۵ درصد NS: عدم معناداری

همانطور که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، نتایج حاصل از پژوهش میزان اهمیت هر یک از مؤلفه‌ها را نشان می‌دهد و در این میان مؤلفه عدم رضایت مردم از خدمات‌رسانی شهرداری و فقدان برنامه مشخص برای مشارکت بالاترین میانگین رتبه‌ای را به خود اختصاص داده است.

جدول ۲: توزیع فراوانی موانع مؤثر بر کاهش مشارکت در بین ساکنان محله‌های مورد مطالعه

ردیف	مؤلفه‌ها	میزان اثر				
		خیلی کم	کم	تاحدی	زیاد	خیلی زیاد
۱	پایین بودن سطح سواد و آگاهی	۱۳۳	۳۳	۵۴	۱۹	۷۱
۲	عدم استطاعت مالی	۱۰۶	۹۵	۵۷	۳۷	۱۵
۳	اهمیت ندادن مسئولان به مشارکت مردم	۶۴	۹۹	۴۴	۴۲	۶۱
۴	عدم وجود اعتماد مردم به مسئولان	۳۹	۳۹	۵۱	۱۰۵	۷۶
۵	عدم منفعت اجتماعی - اقتصادی برای مردم	۵	۳۲	۳۶	۱۲۵	۱۱۲
۶	نبود برنامه مشخص برای مشارکت	۱۲۱	۲۸	۴۳	۱۰۹	۹
۷	ضعف در اطلاع‌رسانی به شهروندان	۱۱۸	۳۱	۳۸	۱۱۵	۸
۸	عدم رضایت مردم از خدمات‌رسانی شهرداری	۱۱۰	۱۰۴	۵۲	۳۰	۱۴

مورد بررسی است و حدود ۲۵ درصد وابسته به متغیرهایی است که در این پژوهش مورد شناسایی قرار نگرفتند. به عبارت ساده‌تر عدم توسعه نواحی پیرامونی شهر که عمدتاً محل اسکان مهاجران روستایی هستند را باید در پایین بودن درآمد حاشیه‌نشینان، وجود بافت‌های آشفته روستاهای الحاقی به شهر و هزینه‌بر بودن عمران و آبادانی مناطق حاشیه‌ای جستجو نمود (جدول ۳، ۴ و ۵)

نتایج حاصل از آزمون رگرسیون خطی چندگانه نیز برای تبیین میزان تنگناها پیش‌روی توسعه‌یافتگی نشان می‌دهد که مؤلفه‌های بررسی‌شده تا حد قابل قبول و معناداری وابسته به متغیرهایی هستند که مورد بررسی قرار گرفتند. به نحوی که رضایت حاشیه‌نشینان از مدیران بسیار پایین است. شایان ذکر است که ضریب تعیین در معادله رگرسیونی محاسبه شده حاکی از آن است که تنگناهای پیش‌روی توسعه‌یافتگی قریب به ۷۵ درصد وابسته به متغیرهای

جدول ۳: محاسبه میزان چالش‌ها پیش‌روی توسعه‌یافتگی با استفاده از رگرسیون خطی چندگانه

Std. Error of the Estimate	Adjusted R Square	ضریب R Square	ضریب R	Model
۲/۳۱۴۱۴	۰/۷۱۳	۰/۷۴۹	۰/۸۲۸ ^a	۱

a. Predictors: (Constant), a1, a2, a3

جدول ۴: تحلیل واریانس / ANOVA در رگرسیون خطی چندگانه

سطح معناداری	آماره F	میانگین مربعات (Mean Square)	درجه آزادی	Sum of Squares	Model
b./۰.۰۰۸	۲۱/۱۶۸	۹۸/۸۳۶	۳	۲۹۸/۴۳۱	Regression
		۴/۹۲۴	۱۴	۷۸/۵۲۰	Residual
			۱۷	۳۷۵/۹۴۳	Total

a. Dependent Variable: x1
 b. Predictors: (Constant), a3, a1, a2

جدول ۵: نتایج رگرسیون خطی چندگانه

سطح معناداری	آماره T	Standardized Coefficients	Unstandardized Coefficients		Model
		Beta	Std. Error	B	
۰/۰.۰۳	۷/۱۱۶		۱/۱۴۷	۰/۰.۶۷	مقادیر ثابت
۰/۰.۰۶	۱/۰.۶۸	۰/۳۳۴	۱/۸۱۸	۰/۸۳۴	میزان پایین درآمد خانوارها و به تبع آن مشارکت پایین
۰/۰.۱۷	۱/۶۹۶	۰/۵۸۳	۰/۸۹۲	۱/۵۶۷	هزینه بالای خدمات زیربنایی به دلیل آشفتگی بافت‌های الحاقی
۰/۳۷۴	-۰/۱۶۱	۰/۰.۴۳	۰/۵۷۱	۰/۰.۸۳	عدم توجه مدیران شهری به امور خدماتی در نواحی حاشیه‌ای

a. Dependent Variable:

درآمد ماهیانه و هزینه تفاوت چندانی با هم ندارند. به طوری که سطح معناداری ۰/۳۲۸ برای مؤلفه درآمد گویای این موضوع است که میزان درآمد سرپرستان نواحی چهارگانه تا حد زیادی مشابه هم هستند. سطح هزینه‌های زندگی در محلات مورد مطالعه نیز با ضریب معناداری ۰/۶۶۳ نشان‌دهنده وضعیت مشابه است (جدول ۶).

میزان درآمد از عوامل اساسی و تعیین کننده در پایگاه اقتصادی هر خانواده به شمار می‌رود. به منظور مقایسه درآمد و هزینه در محلات هدف از آزمون F مستقل یک طرفه استفاده شده است. نتایج به دست آمده از آزمون F در رابطه با دو مؤلفه میزان درآمد و هزینه نشان‌دهنده تفاوت معناداری نیستند. به بیان دیگر ساکنان محلات مورد مطالعه از لحاظ

جدول ۶: مقایسه میانگین درآمد و هزینه خانوار ساکنان نواحی مورد مطالعه از طریق آزمون F مستقل یک طرفه

ردیف	متغیر	منبع تغییر	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F ضریب	سطح معناداری
۱	درآمد	بین گروهها	۶/۷۱۳	۳	۲/۲۳۸	۱/۱۵۲	۰/۳۲۸ ^(NS)
		درون گروهها	۵/۹۴۳	۳۰۶	۱/۹۴۲		
		جمع	۶/۰۱۰	۳۰۶			
۲	هزینه	بین گروهها	۴/۰۲۶	۳	۱/۳۴۲	۰/۲۵۹	۰/۶۶۳ ^(NS)
		درون گروهها	۷/۷۵۹	۳۰۶	۲/۵۳۶		
		جمع	۷/۸۰۰	۳۰۹			

NS: عدم معناداری

وجود فرصت‌های شغلی مناسب و وجود تنوع شغلی تفاوت معناداری در سطح اطمینان ۹۹٪ دارند و توزیع عادلانه ثروت و درآمد در نواحی شهری و قدرت خرید بالا جهت تأمین مایحتاج زندگی، عدم معناداری را تبیین می‌نمایند.

اطلاعات مندرج در جدول ۷ نیز نشان‌دهنده تفاوت معنادار در میزان رضایت‌مندی ساکنان محله‌های مورد بررسی از مؤلفه‌های اقتصادی است. بیشتر مؤلفه‌ها از جمله تهیه کالاهای مصرفی و خانگی، امکان سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های تولیدی،

جدول ۷: مقایسه میانگین رضایت‌مندی پاسخ‌گویان از مؤلفه‌های اقتصادی با استفاده از آزمون کروسکال‌والیس

ردیف	مؤلفه‌ها	کای اسکوتر	درجه آزادی	ضریب معناداری	نام محلات	میانگین
۱	تهیه کالاهای مصرفی و خانگی	۱۲/۹۸۷	۳	۰/۰۰۵ (**)	سادات محله	۳/۳۴
					موزیرج	۳/۲۸
					باغ آبادیان	۳/۷۴
					کتی شرقی و غربی	۳/۲۰
۲	امکان سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های تولیدی	۳۱/۵۷۴	۳	۰/۰۰۰ (**)	سادات محله	۲/۴۴
					موزیرج	۲/۰۵
					باغ آبادیان	۳/۰۲
					کتی شرقی و غربی	۱/۷۷
۳	توزیع عادلانه ثروت و درآمد در نواحی شهری	۰/۷۱۶	۳	۰/۸۷۰ (NS)	سادات محله	۲/۴۵
					موزیرج	۲/۳۰
					باغ آبادیان	۲/۵۰
					کتی شرقی و غربی	۲/۳۷
۴	قدرت خرید بالا جهت تأمین مایحتاج زندگی	۴/۹۲۸	۳	۰/۱۷۷ (NS)	سادات محله	۲/۱۳
					موزیرج	۱/۸۳
					باغ آبادیان	۲
					کتی شرقی و غربی	۲/۱۹
۵	وجود فرصت‌های شغلی مناسب	۲۰/۰۴۳	۳	۰/۰۰۰ (**)	سادات محله	۱/۹۷
					موزیرج	۱/۸۸
					باغ آبادیان	۲/۵۱
					کتی شرقی و غربی	۱/۷۰
۶	وجود تنوع شغلی	۱۳/۵۴۹	۳	۰/۰۰۰ (**)	سادات محله	۱/۹۸
					موزیرج	۱/۹۸
					باغ آبادیان	۲/۷۴
					کتی شرقی و غربی	۲/۱۹

** سطح معناداری ۹۹ درصد NS: عدم معناداری

سه محله دیگر کمتر بوده است. به عبارت دیگر چالش کجروی اجتماعی در محلات موزیرج، کتی شرقی و غربی و سادات محله بسیار بیشتر از محله باغ‌آبادیان نمود داشته و به‌عنوان یک چالش مهم و جدی در این محلات محسوب می‌شود. میانگین‌های به‌دست‌آمده از آزمون کروسکال‌والیس نشان می‌دهد که مؤلفه عدم وجود مسجد و تکایا دارای تفاوت معنادار تا سطح ۹۹٪ است. این تفاوت ناشی از اختلاف میانگین نظرات ساکنان محله کتی شرقی و غربی نسبت به سه محله دیگر است. به‌طوری‌که کتی شرقی و غربی با میانگین ۲/۳۳ در رتبه اول و باغ‌آبادیان با میانگین ۱/۸۸ در رتبه دوم، سادات محله و موزیرج به ترتیب با میانگین ۱/۷۷ و ۱/۷۰ در رتبه‌های سوم و چهارم قرار دارند.

همان‌طوری‌که در جدول زیر اشاره شد مؤلفه‌های اجتماعی نیز در نواحی مورد مطالعه نشان‌دهنده تفاوت معنادار تا سطح اطمینان ۹۹ درصد است. به گونه‌ای که گویه کجروی اجتماعی، عدم وجود مسجد و تکایا، عدم دسترسی به امکانات آموزشی، تنوع قومیتی، تعارض فرهنگی و عدم وجود امنیت عمومی تفاوت معنادار تا سطح ۹۹ درصد و مؤلفه‌های پایین بودن سطح تحصیلات، عدم وجود کتابخانه و فرهنگسرا تفاوت ۹۵ درصد را نشان می‌دهند و عدم دسترسی به امکانات تفریحی نیز دارای تفاوت قابل قبولی نیست. بررسی میانگین‌های به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که در ارتباط با مؤلفه کجروی اجتماعی، میانگین نظرات ساکنان باغ‌آبادیان (۲/۸۰) نسبت به

مؤلفه تنوع قومیتی در محلات موزیرج، سادات محله و باغ‌آبادیان بیشتر از محله کتی شرقی و غربی به عنوان یک چالش جدی مطرح شده است. بررسی میانگین‌های مربوط به مؤلفه تعارض فرهنگی نشان می‌دهد که به ترتیب محلات کتی شرقی و غربی با میانگین ۳/۵۰، سادات محله با میانگین ۳/۰۳، موزیرج با میانگین ۲/۶۷ و باغ‌آبادیان با میانگین ۲/۵۴ در رتبه‌های اول تا چهارم قرار دارند. علاوه‌براین بررسی میانگین‌های به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که در مؤلفه عدم وجود امنیت عمومی، میانگین نظرات ساکنان باغ‌آبادیان (با میانگین ۳/۳۵) نسبت به سایر محلات بیشتر است.

سومین مؤلفه‌ای که تفاوت معنادار تا سطح ۰/۹۹ را در بین نظرات پاسخ‌گویان نشان می‌دهد، مؤلفه عدم دسترسی به امکانات آموزشی است. بررسی میانگین‌ها نشان می‌دهد که سادات محله با میانگین ۳/۷۵ در رتبه اول، موزیرج با میانگین ۳/۷۱ در رتبه دوم و باغ‌آبادیان با میانگین ۳/۵۷ در رتبه سوم و کتی شرقی و غربی با میانگین ۳/۰۸ در رتبه آخر قرار می‌گیرند. درارتباط با مؤلفه تنوع قومیتی همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود تفاوت معنادار تا سطح ۰/۹۹ وجود دارد. بررسی میانگین‌های مربوط به مؤلفه فوق در بین محلات هدف نشان می‌دهد میانگین نظرات ساکنان محله کتی شرقی و غربی با ۱/۹۵ کمتر از میانگین نظرات ساکنان سایر محلات است. به عبارت دیگر

جدول ۸: مقایسه میانگین ساکنان غیررسمی از چالش‌های اجتماعی و فرهنگی در محله‌های هدف با استفاده از آزمون کروسکال‌والیس

ردیف	مؤلفه	Chi-squer	درجه آزادی	ضریب معناداری	نام محله	میانگین
۱	پایین بودن سطح تحصیلات	۹/۳۱۴	۳	۰/۰۲۵ ^(*)	سادات محله	۳/۳۵
					موزیرج	۳/۸۵
					باغ‌آبادیان	۳/۳۸
					کتی شرقی و غربی	۳/۷۵
۲	کجروی‌های اجتماعی	۴۳/۹۰۵	۳	۰/۰۰۰ ^(**)	سادات محله	۳/۹۷
					موزیرج	۴/۲۲
					باغ‌آبادیان	۲/۸۰
					کتی شرقی و غربی	۴
۳	عدم وجود مسجد و تکایا	۱۴/۸۳۸	۳	۰/۰۰۲ ^(**)	سادات محله	۱/۷۷
					موزیرج	۱/۷۰
					باغ‌آبادیان	۱/۸۵
					کتی شرقی و غربی	۲/۳۳
۴	عدم وجود کتابخانه و فرهنگسرا	۸/۶۲۴	۳	۰/۰۳۵ ^(*)	سادات محله	۳/۴۷
					موزیرج	۳/۹۱
					باغ‌آبادیان	۳/۹۸
					کتی شرقی و غربی	۳/۵۱
۵	عدم دسترسی به امکانات آموزشی	۱۱/۵۹۷	۳	۰/۰۰۹ ^(**)	سادات محله	۳/۷۵
					موزیرج	۳/۷۱
					باغ‌آبادیان	۳/۵۷
					کتی شرقی و غربی	۳/۰۸
۶	عدم دسترسی به امکانات تفریحی	۵/۰۱۳	۳	۰/۱۷۱ ^(NS)	سادات محله	۴/۲۶
					موزیرج	۳/۹۸
					باغ‌آبادیان	۳/۹۷

۳/۹۱	کتی شرقی و غربی					
۲/۶۵	سادات محله	۰/۰۰۰ (**)	۳	۲۴/۷۲۰	تنوع قومیتی	۷
۲/۹۵	موزیرج					
۲/۳۵	باغ آبادیان					
۱/۹۵	کتی شرقی و غربی					
۳/۰۳	سادات محله	۰/۰۰۰ (**)	۳	۱۹/۸۵۰	تعارض فرهنگی	۸
۲/۶۷	موزیرج					
۲/۵۴	باغ آبادیان					
۳/۵۰	کتی شرقی و غربی					
۲/۶۱	سادات محله	۰/۰۰۰ (**)	۳	۳۱/۹۹۶	عدم وجود امنیت عمومی	۹
۲/۳۲	موزیرج					
۳/۳۵	باغ آبادیان					
۲/۴۸	کتی شرقی و غربی					

**سطح معناداری ۹۹ درصد *سطح معناداری ۹۵ درصد NS: عدم معناداری

زباله و عدم سازگاری کاربری‌ها تفاوت قابل قبول و معناداری دارند و میانگین رتبه‌ای هر یک از گویه‌ها نشان‌دهنده وضعیت هر یک از محله‌های مورد بررسی هستند (جدول ۹).

برای تبیین اوضاع کالبدی و زیست‌محیطی ناحیه مورد مطالعه از آزمون کروسکال‌والیس استفاده گردید و نتایج پژوهش حاکی از آن است که کیفیت بد مسکن، وضعیت و کیفیت بد معابر، آلودگی صوتی، عدم جمع‌آوری سیلاب و آب باران، عدم جمع‌آوری

جدول ۹: مقایسه میانگین ساکنان غیررسمی در مورد چالش‌های کالبدی- زیست محیطی با استفاده از کروسکال‌والیس

ردیف	مؤلفه	Chi-squer	درجه آزادی	ضرب معناداری	نام محله	میانگین
۱	کیفیت بد مسکن	۱۶/۷۵۵	۳	۰/۰۰۱ (**)	سادات محله	۳/۷۰
					موزیرج	۳/۴۰
					باغ آبادیان	۲/۹۲
					کتی شرقی و غربی	۳/۷۳
۲	وضعیت و کیفیت بد معابر	۱۵/۴۳۵	۳	۰/۰۰۰ (**)	سادات محله	۳/۹۳
					موزیرج	۳/۹۱
					باغ آبادیان	۳/۴۵
					کتی شرقی و غربی	۴/۰۲
۳	عرض کم معابر و کوچه‌ها	۲/۰۰۹	۳	۰/۵۷۱ (NS)	سادات محله	۳/۷۰
					موزیرج	۳/۸۱
					باغ آبادیان	۳/۵۰
					کتی شرقی و غربی	۳/۶۳
۴	آلودگی صوتی	۳۹/۰۲	۳	۰/۰۰۰ (**)	سادات محله	۳/۳۰
					موزیرج	۲/۹۸
					باغ آبادیان	۲/۵۷
					کتی شرقی و غربی	۳/۱۴
۵	آلودگی آب	۴/۷۸۵	۳	۰/۱۸۸ (NS)	سادات محله	۲/۲۹
					موزیرج	۲/۱۷

۱/۹۷	باغ آبادیان					
۲/۲۰	کتی شرقی و غربی					
۲/۴۱	سادات محله	۰/۰۹۱ ^(NS)	۳	۷/۳۶۷	وضعیت بد روشنایی معابر	۶
۲/۱۳	موزیرج					
۲/۴۰	باغ آبادیان					
۱/۹۱	کتی شرقی و غربی					
۳/۶۱	سادات محله	۰/۰۰۱ ^(**)	۳	۱۵/۷۳۸	عدم جمع‌آوری سیلاب و آب باران	۷
۲/۸۲	موزیرج					
۳/۴۴	باغ آبادیان					
۳/۲۹	کتی شرقی و غربی					
۳/۹۱	سادات محله	۰/۱۳۳ ^(NS)	۳	۵/۶۰۰	کمبود فضای سبز و پارک	۸
۳/۸۱	موزیرج					
۳/۷۴	باغ آبادیان					
۳/۳۹	کتی شرقی و غربی					
۲/۸۰	سادات محله	۰/۰۰۵ ^(**)	۳	۱۲/۹۷	عدم جمع‌آوری زباله	۹
۲/۳۵	موزیرج					
۲/۰۷	باغ آبادیان					
۲/۵۱	کتی شرقی و غربی					
۳/۵۹	سادات محله	۰/۱۳۹ ^(NS)	۳	۵/۴۹۲	عدم درختکاری در کنار معابر	۱۰
۳/۷۶	موزیرج					
۳/۷۸	باغ آبادیان					
۳/۶۷	کتی شرقی و غربی					
۳/۸۴	سادات محله	۰/۰۰۴ ^(**)	۳	۱۳/۱۸۶	عدم سازگاری کاربری‌ها	۱۱
۳/۳۳	موزیرج					
۳/۲۸	باغ آبادیان					
۳/۳۹	کتی شرقی و غربی					

**سطح معناداری ۹۹ درصد NS: عدم معناداری

جدول ۱۰ نشان می‌دهد مؤلفه عدم دسترسی به امکانات تفریحی با میانگین ۱۷/۸۵ به عنوان مهم‌ترین چالش مطرح‌شده و مؤلفه‌های عدم سرمایه‌گذاری سرمایه‌گذاران خصوصی و دولتی، وضعیت، کیفیت بد معابر و کجروی اجتماعی به ترتیب بیشترین مقادیر را به خود اختصاص داده و در رتبه‌های بعدی قرار دارند. همچنین میانگین به‌دست‌آمده برای مؤلفه‌های روشنایی معابر، آلودگی آب و کمبود مسجد و تکایا نشان می‌دهد که دو مؤلفه مذکور چالشی جدی در سطح محلات هدف محسوب نمی‌شوند (جدول ۱۰ و ۱۱).

در ادامه برای بررسی چالش‌ها و موانع موجود پیش‌روی توسعه محلات هدف از آزمون غیرپارامتریک فریدمن استفاده شده است. این آزمون درصد است تا بداند آیا مجموع رتبه‌های هر ستون با چیزی که مورد انتظار می‌باشد بسیار متفاوت است یا خیر. اگر تفاوت زیادی بین شرایط مورد مطالعه وجود نداشته باشد در این صورت مجموع رتبه‌ها کم و بیش مثل هم خواهند بود (کلانتری، ۱۳۸۱: ۱۵۰). میانگین‌های به‌دست‌آمده از آزمون فریدمن در ارتباط با چالش‌ها و موانع توسعه در محلات هدف که بر حسب رتبه نشان داده شده است حاکی از تفاوت ۹۹ درصدی بین مؤلفه‌های مورد بررسی است. بررسی میانگین‌های به‌دست‌آمده در

جدول ۱۰: مقایسه میانگین چالش‌ها پیش روی توسعه با استفاده از آزمون فریدمن

رتبه	چالش‌ها	Mean Rank
۱	عدم دسترسی به امکانات تفریحی	۱۷/۸۵
۲	عدم سرمایه‌گذاری سرمایه‌گذاران خصوصی و دولتی	۱۷/۱۰
۳	وضعیت و کیفیت بد معابر	۱۶/۶۴
۴	کجروی‌های اجتماعی	۱۶/۳۴
۵	عدم وجود کتابخانه و فرهنگسرا	۱۶/۱۱
۶	کمبود فضای سبز و پارک	۱۶
۷	عدم درختکاری در کنار معابر	۱۵/۸۰
۸	عرض کم معابر و کوچه‌ها	۱۵/۷۶
۹	پایین بودن سطح تحصیلات	۱۵/۱۵
۱۰	عدم دسترسی به امکانات آموزشی	۱۵/۰۴
۱۱	عدم سازگاری کاربری‌ها	۱۴/۶۵
۱۲	کیفیت بد مسکن	۱۴/۵۶
۱۳	کمبود درآمد	۱۴/۲۷
۱۴	وجود بوی بد	۱۳/۹۲
۱۵	عدم جمع‌آوری سیلاب و آب باران	۱۳/۷۵
۱۶	عدم دسترسی به وسایل نقلیه عمومی	۱۳/۲۶
۱۷	عدم دسترسی به مراکز خرید روزانه	۱۳/۰۲
۱۸	تعارض فرهنگی	۱۱/۹۴
۱۹	آلودگی صوتی	۱۱/۸۵
۲۰	عدم وجود امنیت عمومی	۱۰/۴۴
۲۱	تنوع قومیتی	۹/۸۰
۲۲	عدم جمع‌آوری زباله	۹/۵۶
۲۳	وضعیت بد روشنایی	۸/۲۱
۲۴	آلودگی آب	۷/۹۸
۲۵	کمبود مسجد و تکابا	۶/۷۱

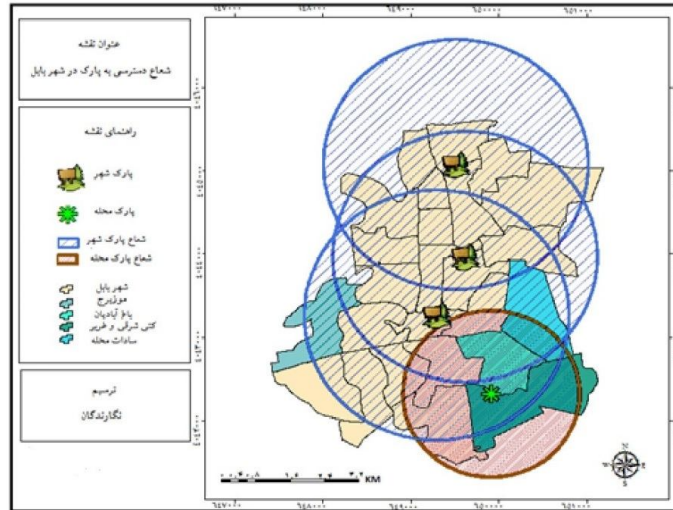
جدول ۱۱: بررسی موانع توسعه در محلات هدف با استفاده از آزمون فریدمن

ردیف	مولفه	کای اسکور	درجه آزادی	ضریب معناداری
۱	چالش‌ها و موانع توسعه	۳۲۸/۳۵۷	۲۵	۰/۰۰۰ (**)

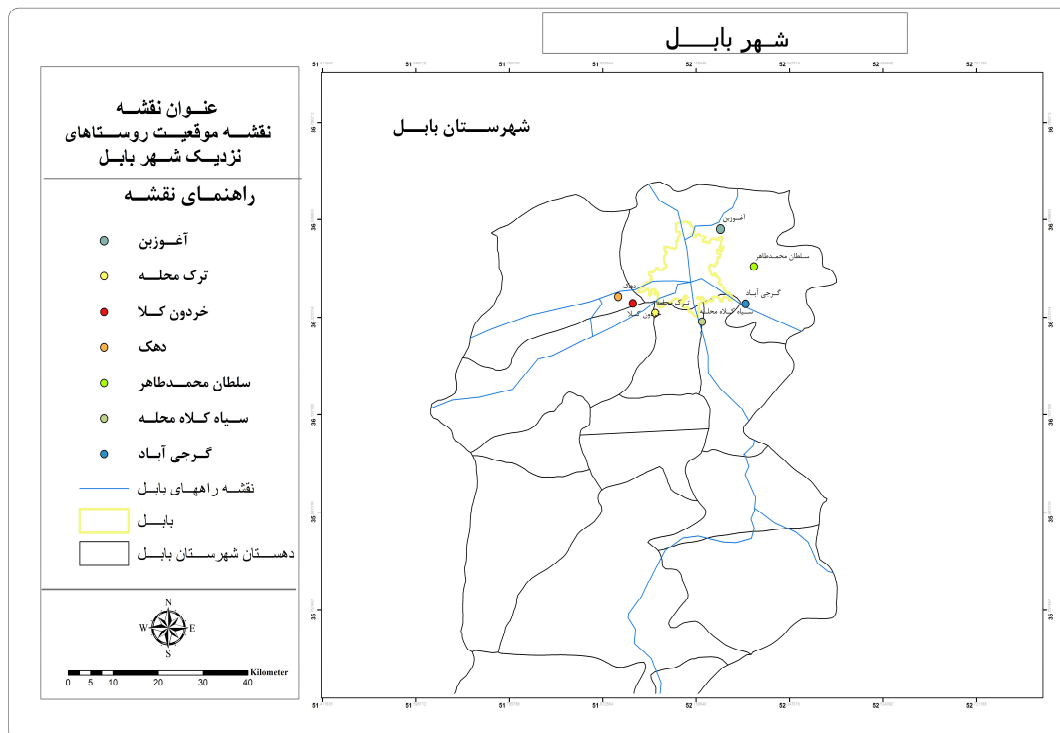
**سطح معناداری ۹۹ درصد

با وجود این‌که ساکنان سه محله کتی شرقی و غربی، باغ‌آبادیان و سادات محله از نظر دسترسی به پارک محله‌ای و پارک شهری و ساکنان محله موزیرج از لحاظ دسترسی به پارک شهر مشکل چندانی ندارند، ولی عدم وجود امکانات رفاهی مناسب، عدم وجود امنیت و همچنین وجود ترافیک سنگین در خیابان‌های منتهی به این پارک‌ها باعث عدم رضایت ساکنان محلات هدف از فضاهای تفریحی شده است.

همان‌طوری که اشاره شد یکی از مهم‌ترین چالش‌های مطرح‌شده از سوی ساکنان محلات هدف عدم دسترسی به فضاهای تفریحی است. شعاع استاندارد عملکرد پارک محله‌ای ۲ تا ۳ کیلومتر با جمعیت تحت پوشش ۷۰۰ تا ۱۲۵۰ خانوار و شعاع استاندارد عملکرد پارک شهر ۵ تا ۶ کیلومتر با جمعیت تحت پوشش ۱۰۰ هزار نفر است (پورمحمدی، ۱۳۹۰: ۴۰). همان‌طور که در شکل ۳ مشاهده می‌شود

شکل ۱: شعاع عملکرد پارک شهر و پارک محله‌ای در شهر بابل

نقشه ۳: موقعیت جغرافیایی روستاهای بیرامون شهر بابل

موزیرج در بین سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۵۵، محله‌های کمانگرکلاه و کتی‌غربی و شرقی در بین سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵، محله‌های موزیرج سفلی، سادات‌محله و ملاکلاه در بین سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ و درویش‌خیل در بین سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ به شهر ملحق شدند (کمانزوی، ۱۳۹۸: ۶۰). از این‌رو پیش‌بینی می‌گردد در آینده نه چندان دور، روستاهای

بررسی سابقه تاریخی و تکوین شهر بابل نشان می‌دهد که بسیاری از مسکن غیررسمی شکل گرفته در شهر بابل در طول سده اخیر به خصوص از سال ۱۳۲۰ تاکنون با الحاق روستاهای چسبیده به شهر شکل گرفتند که در این میان محله‌های حمزه‌کلا، وک‌محله، رضی‌کلاه، درزی‌کتی در بین سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۵، محله‌های هفت‌تن، آستانه‌سر و

آغوزین، ترک محله، خردون کلاه، دهک، سیاهکلاه محله، گرجی آباد، سلطان محمدطاهر و... نیز که در کنار شهر بابل قرار گرفتند، به شهر محلق گردند. از اینرو اتخاذ تدابیر لازم در راستای طراحی اصولی و مناسب طرح‌های جامع شهری و رعایت کلیه قوانین و مقررات شهرسازی امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر می‌باشد (نقشه ۳).

همان‌طوری که در جدول زیر اشاره گردید راهبردهای کلیدی توسعه فیزیکی مسکن غیررسمی با استفاده از تحلیل همبستگی کای اسکوتر و توزیع فراوانی بررسی گردید و نتایج حاصله حاکی از آن است که حمایت دولت در ساخت و ساز مسکن و اعطای آن به مردم با وام‌های کم‌بهره (مسکن مهر) بالاترین میانگین را به خود اختصاص داده است. به عبارت دیگر مردم از مسکن مهر استقبال بسیار زیادی نمودند به

بیان دیگر مؤلفه مذکور رابطه ۹۹ درصدی را تبیین می‌نماید. سپس به ترتیب حمایت دولت برای ایجاد صندوق‌های قرض‌الحسنه برای وام و پس‌انداز مسکن و اشتغال با مشارکت و سرمایه اولیه خود مردم با میانگین رتبه‌ای ۳/۴۵، پیش‌بینی و زمینه‌سازی برای عرضه زمین کافی در حد توانایی مالی متقاضیان کم‌درآمد جدید در طرح‌های توسعه با میانگین ۳/۳۵، مؤلفه کمک ویژه به ایجاد فضاهای جمعی اعم از فرهنگی، فراغتی و ورزشی در سکونتگاه‌های غیررسمی موجود با میانگین ۳/۲۶ و مؤلفه حمایت بخش خصوصی و دولتی از خانه‌سازی خانوارهای متقاضی کم درآمد با میانگین ۳/۰۴ در رتبه‌های بعدی قرار گرفته و مقادیر قابل قبولی را به خود اختصاص دادند. این مؤلفه‌ها نیز تا سطح اطمینان ۹۵ درصد رابطه معناداری را نشان می‌دهند.

جدول ۱۲: بررسی رابطه راهبردهای مؤثر با توسعه کالبدی مسکن غیررسمی با استفاده از آزمون کای اسکوتر

نتیجه رد	تایید	معناداری	درجه آزادی	کای اسکوتر	میانگین رتبه‌ای	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	شاخص‌ها
	*	۰/۰۴۶ (*)	۴	۱۰۲/۶۵۲	۳/۰۴	۴۰	۹۰	۴۵	۸۵	۵۰	حمایت بخش خصوصی و دولتی از خانه‌سازی خانوارهای متقاضی کم درآمد
	*	۰/۰۱۲ (*)	۴	۱۳۲/۷۴۱	۳/۴۵	۱۵	۸۴	۴۳	۸۰	۸۸	حمایت دولت جهت ایجاد صندوق‌های محلی برای اعطای وام و پس‌انداز مسکن و اشتغال با مشارکت و سرمایه اولیه مردم
	*	۰/۰۱۷ (*)	۴	۱۲۶/۸۵۱	۳/۲۶	۲۹	۹۶	۵۲	۳۱	۱۰۲	کمک ویژه به ایجاد فضاهای جمعی اعم از فضای فرهنگی، فراغتی و ورزشی در سکونتگاه‌های غیررسمی
	*	۰/۰۱۵ (*)	۴	۱۲۹/۳۳۰	۳/۳۵	۱۴	۹۳	۶۴	۴۶	۹۳	پیش‌بینی و زمینه‌سازی برای عرضه زمین کافی در حد توانایی مالی متقاضیان کم‌درآمد جدید در طرح‌های توسعه شهری
	*	۰/۰۰۰ (***)	۴	۱۷۸/۶۵۱	۴/۰۲	۱۲	۳۴	۳۸	۷۵	۱۵۱	حمایت دولت در ساخت و ساز مسکن و اعطای آن به مردم با وام‌های کم بهره (مسکن مهر)

**سطح معناداری ۹۹ درصد *سطح معناداری ۹۵ درصد

که حاکی از عدم کفایت راه‌حل‌ها و سیاست‌های شهری متداول است و رهیافت‌ها و اقدامات نوینی را می‌طلبد (صرافی، ۱۳۸۱: ۶). در واقع زمانی که ساختار

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

اسکان غیررسمی، مسئله‌ای گذرا و با ابعاد محدود نبوده و توافقی بر بقاء، بازتولید و بسط آن وجود دارد

می‌توانند از این روحیه مشارکتی که در شهرهای کوچک است در زمینه مدیریت شهری استفاده کنند (زیاری و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۱۳؛ سجاسی قیداری، ۱۳۹۸: ۲۲۹).

علت به‌وجود آمدن سکونتگاههای غیررسمی در شهرها، نتیجه نادیده گرفتن کم‌درآمدترین اقشار جامعه در برنامه‌ریزی‌های کلان اقتصادی و اجتماعی شهرهاست. پیدایش این گونه سکونتگاهها در شهر بابل ناشی از مهاجرت‌های روستاشهری است به طوری که روستاییان به دلیل عدم برخورداری از امکانات اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و همچنین یافتن شغل مناسب به سمت شهر مهاجرت کرده و تعدادی از آنها به دلیل پایین بودن سطح سواد به حرفه‌های مرتبط با بخش غیررسمی اقتصاد روی آورند. در این پژوهش سعی شده تا چالش‌ها و راهبردهای توسعه فضایی سکونتگاههای غیررسمی در محلات هدف (موزیرج، کتی شرقی و غربی، سادات محله و باغ‌آبادیان) مورد بررسی قرار گیرد. نتایج حاصل از آزمون فرضیه‌ها نشان داد که بین میزان مشارکت شهروندان در سکونتگاههای غیررسمی با میزان توسعه‌یافتگی در محله‌های مختلف تفاوت معناداری تا سطح اطمینان ۹۹ درصد وجود دارد. یعنی هر چقدر مشارکت حاشیه‌نشینان در زمینه‌های مختلف عمرانی و خدماتی بیشتر باشد، به همان نسبت از مسائل و مشکلات محلات کاسته‌شده و محلات توسعه‌یافته‌تر خواهند شد. همچنین بررسی رابطه بین چالش‌های اقتصادی و اجتماعی با توسعه‌نیافتگی محلات بیانگر آن است که عدم سرمایه‌گذاری سرمایه‌گذاران به عنوان مهم‌ترین چالش اقتصادی و همچنین عدم دسترسی به امکانات تفریحی، ورزشی و علمی به عنوان مهم‌ترین چالش اجتماعی پیش‌روی حاشیه‌نشینان مطرح شده است. مهم‌ترین چالش اکولوژیکی و کالبدی محله‌های مورد مطالعه، وضعیت و کیفیت بد معابر چه به لحاظ عرض کوچه‌ها و چه به لحاظ بهداشتی با عنایت به فقدان زیرساخت‌های دفع و کنترل سیلاب (سیستم آگو) است. همچنین نتایج حاصل از آزمون رگرسیون خطی چندگانه با روش همزمان نیز برای تبیین میزان

کلان در توزیع سرمایه با ایجاد نابرابری برخی از فضاهای منطقه‌ای مثل روستاها و شهرهای کوچک را محروم می‌نماید، به خلق پاره‌ای از نظام‌های وابسته، حاشیه‌ای، عقب‌مانده، سکونتگاههای غیرقانونی دامن می‌زند. به عبارت بهتر نابرابری‌های فرصت‌ها، توزیع نامناسب منابع ثروت و درآمد عدم تعادل‌های منطقه‌ای را به‌وجود می‌آورد. ساخت‌ها و اشکال کالبدی نابرابر در فضاهای شهری نتیجه نابرابری قدرت و ثروت در جامعه است. یکی از عوامل اصلی جدایی‌گزینی اقتصادی و نابرابری اقتصادی خانوارها، درآمد است. رابطه مشخص و واضحی بین نابرابری درآمدی و جدایی فضایی نواحی مسکونی وجود دارد. به گونه‌ای که افراد محروم تمایل به زندگی به دور از سایر جامعه داشته و تمایل به سکونت در نواحی با هزینه‌های مسکن پایین‌تر دارند (Kim, 2008: 3). هیچگاه برنامه‌ریزی، مخصوص افرادی که در رأس سازمان قرار دارند نیست. برنامه‌ریزی جریانی است که مشارکت همه افراد را می‌طلبد. از جمله عوامل تأثیرگذار بر شهر پایدار مقبولیت برنامه‌ها و همسو بودن آن‌ها با نیازهای مردم است. در این مشارکت مردم نقش مهمی داشتند و تشکیل شورای شهر یکی از موفقیت‌های اساسی در راه تقویت سازمان‌های محلی و سپردن اداره امور شهر به دست خود مردم و نمایندگان آنهاست.

امروزه مشارکت شهری در فرهنگ جدید توسعه، جایگاه خاصی یافته و یکی از ویژگی‌های جوامع مدرن محسوب می‌شود (پاپلی‌یزدی و رجبی سناجردی، ۱۳۸۹: ۲۹۵). افزایش مشارکت برای اداره هر شهر و همچنین اجرای پروژه‌ها به منظور بهسازی سکونتگاههای غیررسمی امری ضروری است (Jordhus, 2013: 13). مشارکت را باید فرایندی دانست که در آن اقدامات و ابتکارات مردم به وسیله فکر و اندیشه خود آنها هدایت می‌شود و در این فرایند، از ابزار و روش‌هایی استفاده می‌کنند که برای آنها کنترل مؤثر خود را اعمال می‌کنند. در شهرهای کوچک با توجه به غلبه فرهنگ روستایی همیاری و تعاون بسیار زیاد دیده می‌شود که مدیران شهری

- مناطق رسمی و قانونمند جامعه شهری
- کنترل جریان مهاجرت روستاییان به شهر و اسکان مهاجران در داخل بافت و یا حاشیه به صورت قانونمند
- برخورد قانونی با عاملان تغییر کاربری اراضی زراعی و باغی حاشیه شهر
- جلوگیری از تخلیه نخاله‌های ساختمانی در کنار معابر، اراضی بایر داخل شهر، فضاهای عمومی و سبز شهری
- ایجاد یا گسترش خطوط حمل و نقل عمومی در محله مسکن غیررسمی
- برنامه‌ریزی، طراحی و مکانیابی مناسب کاربری‌های مختلف
- افزایش کیفیت بصری فضاهای حاشیه شهری با اصلاح مصالح و نمای ساختمان‌ها
- تشکیل ستاد توانمندسازی و ساماندهی مسکن غیررسمی
- اصلاح معابر و درختکاری در حاشیه خیابان‌ها و همچنین گسترش پارک
- آموزش ساکنان در راستای افزایش مهارت‌های شغلی و ارتقای کیفیت زندگی در راستای معیشت پایدار
- مدیریت پسماند (جمع‌آوری زباله، تفکیک از مبدا و دفن در مکان مناسب) در حاشیه شهرها.

تنگناها پیش‌روی توسعه‌یافتگی نشان می‌دهد که مؤلفه‌های بررسی‌شده تا حد قابل قبول و معناداری وابسته به متغیرهایی هستند که مورد بررسی قرار گرفتند و ضریب تعیین محاسبه شده نشان می‌دهد که تنگناهای متعدد پیش‌روی توسعه‌یافتگی قریب به ۷۵ درصد وابسته به متغیرهای مورد بررسی است و حدود ۲۵ درصد وابسته به متغیرهای دیگر است که در این پژوهش مورد شناسایی قرار نگرفتند.

پیشنهادها

- بازنگری طرح‌های جامع و تفصیلی شهری به منظور پیش‌بینی فضاهای مناسب برای تولید مسکن کوچک، مقاوم و ارزان قیمت
- رسیدگی و گسترش عدالت اجتماعی به روستاها و شهرهای کوچک و ایجاد تعادل در نقاط مختلف از نظر فرهنگی، بهداشتی، اقتصادی و...
- اتخاذ رویکرد مدیران و برنامه‌ریزان به توسعه عمودی و بلندمرتبه‌سازی در حاشیه شهرها
- تبدیل و تحول بافت‌های فرسوده و محله‌های محروم شهری از طریق توانمندسازی با همکاری دستگاه‌های ذیربط،
- ایجاد اشتغال مولد برای ساکنان این مناطق در داخل و خارج بافت شهری.
- به رسمیت شناختن و هویت دادن به ساکنان این محله‌ها و محسوب نمودن این مناطق به‌عنوان

منابع

۱. آرخی، صالح، نجفی‌کانی، علی‌اکبر، بابائیان، طاهره، ۱۳۹۷. ارزیابی توان اکولوژیک شهر گرگان به‌منظور تعیین نقاط بالقوه توسعه شهری، فصلنامه جغرافیا و آمایش شهری و منطقه‌ای، شماره ۲۷، صفحات ۲۲۴-۲۰۵.
۲. امان‌پور، سعید، عبیات، مصطفی، عبیات، مرتضی، ۱۳۹۸. گزینش مراکز بهینه خدمات جهت توسعه نواحی روستایی، موردی: دهستان غیزانیه اهواز، فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، شماره ۳۱، صفحات ۵۵-۷۶.
۳. ابراهیم‌زاده، عیسی. بریمانی، فرامرز. نصیری، یوسف، ۱۳۸۳. حاشیه‌نشینی ناهنجاری‌های شهری و راهکارهایی تعدیل آن، موردی کریم‌آباد زاهدان، فصلنامه جغرافیا و توسعه، سال دوم، شماره ۳، صفحات ۱۴۶-۱۲۱.
۴. ایراندوست، کیومرث، ۱۳۸۹. مرور تجربه کوتاه توانمندسازی سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر کرمانشاه، فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره ۲۰، صفحات ۷۸-۵۹.
۵. تدین، الناز، شاطریان، محسن، حیدری، رسول، ۱۳۹۹. تاثیر نابرابری‌های اجتماعی در کیفیت فضای سبز،

- موردی: شهر کاشان، فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، دوره دهم، شماره ۳۸، صفحات ۱۵۶-۱۴۱.
۶. پاپلی یزدی، محمدحسین. رجبی سناجردی، حسین، ۱۳۸۹. نظریه‌های شهر و پیرامون، چاپ چهارم، انتشارات سمت.
۷. حسینی، هادی. چینی چیان، مرتضی، ۱۳۹۰. تحلیلی از ویژگی‌های اسکان غیررسمی در شهر اراک: محله‌های باغ خلیج و شهرک علی‌ابن‌ابیطالب (ع)، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال دوم، شماره پنجم، صفحات ۸۹-۴۷.
۸. خمر، غلامعلی، راهدار پودینه، سمیه، ۱۳۹۹. مکان‌یابی بهینه کاربری اداری و دولتی با استفاده از منطق فازی در محیط GIS، موردی: شهر زابل، فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، دوره دهم، شماره ۳۷، صفحات ۷۲-۵۷.
۹. زارعی، یعقوب؛ رحمانیان کوشکی، مهدی، ۱۳۹۸. بررسی و تبیین اولویت‌های برنامه‌ریزی فضایی در مناطق روستایی قزوین، فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، شماره ۳۱، صفحات ۱۴۷-۱۵۴.
۱۰. سرگزی، زهرا، محمدی، علیرضا، خمر، غلامعلی، ۱۴۰۰. تحلیل فضایی نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی براساس شاخص‌های رفاه چندبعدی، موردی: محلات شهری زاهدان، فصلنامه جغرافیا و توسعه، دوره ۱۹، شماره ۶۳، صفحات ۹۴-۶۷.
۱۱. سجاسی، قیداری، حمدالله، صاحبی، شیرین، مرادی، کبری، ۱۳۹۸. بررسی اثرات نوسازی کالبدی بر کیفیت محیط روستایی، موردی: دهستان طوس و میان ولایت، فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، شماره ۳۳، صفحات ۲۴۸-۲۲۷.
۱۲. شاطریان، محسن، گنجی‌پور، محمود، اشنویی، امیر، ۱۳۹۲. اسکان غیررسمی پدیده‌ای در حال گسترش در هزاره سوم، انتشارات دانشگاه کاشان.
۱۳. شریفی‌نیا، زهرا. نورا، محمدرضا. سندنگل، مهدی، ۱۳۹۰. توانمندسازی و ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی با تأکید بر عوامل اقتصادی، اجتماعی-کالبدی و زیست‌محیطی، مطالعه موردی: محله تپه‌بزی شهرستان آزادشهر، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، سال هشتم، شماره ۳۰، صفحات ۱۳۴-۱۲۱.
۱۴. شیخوندی، داور، ۱۳۸۲. جامعه‌شناسی انحرافات و آسیب‌شناسی اجتماعی شهری، نشر آگاه، تهران.
۱۵. شیعه، اسماعیل. حبیبی، کیومرث. کمالی‌نسب، حامد، ۱۳۸۹. الگوی شناسایی سکونتگاه‌های غیررسمی با بکارگیری مدل AHP در محیط GIS، موردی: شهر کرج، فصلنامه آرمانشهر، شماره ۴، صفحات ۷۷-۸۵.
۱۶. صرافی، مظفر، ۱۳۸۷. ساماندهی سکونتگاه‌های غیررسمی کشور در پرتو حکمروایی خوب شهری، فصلنامه شهرسازی و معماری هفت شهر، شماره ۲۳-۲۴، دوره دوم، صفحات ۱۳-۴.
۱۷. غضنفرپور، حسین، کمانداری، محسن، علیمردادی، معصومه، ۱۳۹۱. اسکان غیررسمی چالش فراروی شهرها، مطالعه موردی محله شهرک صنعتی کرمان، فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، سال دوم، شماره ۲، صفحات ۴۶-۳۱.
۱۸. فصیحی، حبیب‌اله، پریزادی، طاهر، ۱۳۹۹. تحلیل تاثیرگذاری صنعت بر ساختار کالبدی فضایی باقر شهر تهران، فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره ۵۹، صفحات ۸۶-۶۷.
۱۹. کلاتری، خلیل، ۱۳۸۱. پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی و اقتصادی با استفاده از نرم‌افزار رایانه‌ای SPSS، انتشارات نشر شریف، تهران.
۲۰. کاردار، سعید، قادرمزی، حامد، بهمنی، افشین، ۱۳۹۸. تحلیل و اولویت‌بندی شاخص‌های زیست‌پذیری روستاهای ارتقاء یافته به شهر، فصلنامه جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۳۲، صفحات ۳۵۶-۳۳۳.
۲۱. کمانرودی‌کجوری، موسی، قلی‌نیا، صادق، ۱۳۹۸. پراکنده‌روی شهر بابل و تغییرات ساختاری-کارکردی روستاهای پیرامون، فصلنامه مطالعات ساختار و کارکرد شهری، موردی: روستای سیاه‌کلامحله، شماره ۱۹، صفحات ۷۲-۴۷.
۲۲. نجفی کانی، علی‌اکبر، ۱۳۹۸. چالش‌ها و تنگناهای توسعه اقتصادی در نواحی روستایی، موردی بخش داشلی‌برون شهرستان گنبدکاووس، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، شماره ۲۹، صفحات ۱۶۸-۱۵۱.
۲۳. نجفی کانی، علی‌اکبر، رضا بارگاهی، ۱۳۹۸. مدیریت مخاطرات محیطی در سکونتگاه‌های انسانی، انتشارات دانشگاه گلستان.
۲۴. نجفی کانی علی‌اکبر، کبری نجفی، ۱۳۹۹. بررسی موانع توسعه گردشگری روستاهای کوهستانی با تأکید بر آبدرمانی، موردی: روستاهای بخش لاریجان شهرستان آمل، فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، صفحات ۲۵۸-۲۴۵.

30. Kim, Sukkoo, 2008. Spatial Inequality and Economic Development, Commission of Growth and Development.
31. Neal, Peter, 2003. Urban Villge and the Making and the Making of Communities, Published by Spon Press, USA.
32. Tshikotshi, Victor, 2009. The Challenges of Eradicating Informal Settlement in South Africa by 2014.
33. Zeilhofer, Peter, valdinir pizza Topanotti, 2008. GIS and ordination techniques for evaluation of environmental impact in informal settlements: A case study from Cuiaba, Central Brazil, Applied Geography.
25. Bridg, Gary, 2005. Rason in the City of Diffrence, Published by Routledge, USA
26. Cohen, Barny. 2005. Urbanization in developing Conteries: Current Trendy Future Projection and key Challenge for Sustainability, Technology in Society.
27. Garau, Pietro, 2005. AHome in the city, Elliottd. Sclar – Gabrielly – Carolina Eearthscam.
28. Jordhus, David, 2013. City Approaches to the Upgrading of Informal Settlement, Policy Brief, March.
29. Jordhus, D., and Tsolekile, P. 2013. "City Approaches to The Upgrading of Informal Settlements, Policy Brief.

